

ՏԵՏՐ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ . — Հրահանգիչ խօսակցութիւնք . —
Մասնոցին մէջ ինչ կար :

ՀՐԱՀԱՆԳԻՉ ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆԲ

Ե . Մարմնոց յասկութիւնք

Հ . — Անցած ըլլայ , Ատոմ Աղա : Բոլորովին
աղէկ է՞ք ա հիմայ : Գլուխնիդ ու սրտերնիդ բոլոր-
ովին հանգստացան ա : Զգուշանալու էք այսու-
հետեւ յուզման առիթներէ :

Ա . — Գիտէ՞ք ինչ բանի կը խորհիմ :

Հ . — Օղափոխութիւն մ'ընելու :

Ա . — Այո՛ , ինչպէ՞ս գուշակեցիք :

Հ . — Յայտնի բան է . պէտք ունիք :

Ա . — Ա՛հ , իրան իրան պէտք ունիմ . . .

Հ . — Էյ , հոս յուզուելու , արտասուելու ինչ կայ :

Ա . — Տես սա գիրքը . L'ors Պայրըն , Չայր-
Հեռոյ՝ս քիլիրիմեյն : Տես , հոս ուղեւորութեան
վախճանն հասեր է . . . :

Հ . — Հասկցայ . դուն չը պիտի բժշկուիս այդ
կերպով : Ես ահա անցած օր Օհլամուռ գացի , ան-
տառակդ պտտեցայ , վայրկեան մը թուեցաւ ինձ
տեսնել զքեզ՝ թեւդ սխրալի կոյս մ'ունենալով :
Յուզուեցայ , վասն զի շատ կը սիրեմ քեզ . քեզի
բան մը չըսի , որպէս զի դուն ալ չը յուզուիս : Ու
հիմայ կը տեսնեմ որ միշտ նոյն մարդն ես : Վաղը

նորէն հրապարակ պիտի իջնես, ու հոգիները խռովես: Գէթ ի սէր նոր սերնդեան, սպաննէ՛ այդ ճիւղը՝ Մեխամադձութիւնդ: Օր մը գրասեղանիդ վրայ պատանիի մը նամակը կար. թոյլ տուիր որ ես ալ կարդամ. կը պաղատէր խեղճը որ այնպէս չը գրես, որովհետեւ իր վրայ գէշ ազդեցութիւն կ'ընես. . . :

Ա. — Եւ ահա՛ այդ պատճառաւ ալ կը տենչամ մահուան: Ձեմ ուզեր որ մնայլ հոգիս աշխարհի լուսոյն իր խաւարը խառնէ. . . :

Հ. — Ես ձեզի նորէն իմ հարցումներս պիտի շարունակեմ՝ փիլիսոփայական խնդիրներու վրայ: Գիտած եմ թէ, նիւթին վրայ խօսած ատենդ՝ սիրտդ կը հանդարտի: Մեր վերջին խօսակցութեան մէջ ըսիր թէ Գիտութիւնն այսօր երկու բան կ'ընդունի, որոնց վրայ հիմնուած է դարուս իմաստասիրութիւնը: Առաջին՝ ըսիր՝ նիւթը կը կազմուի այնպիսի մարմնէ մը, որ հիւլէներէ կը բաղկանայ ու ինքնիրեն կը շարժի:

Ա. — Առաջին՝ ըսի՝ բոլոր նիւթն որ իբրեւ կշռելի ճանչցուած է մենե, կազմուած է պարզ մարմնե մը, որ ինքն ալ կը բաղկանայ անբաժանելի հիւլիներէ, այլեւայլ կերպով միացած եւ անդադար շարժման մեջ:

Հ. — Բայց այդ հիւլէներն ի՞նչպէս կրնան միանալ իրարու. թեւ չունին որ իրար գրկեն՝ կենդանի էակաց պէս, մարդոց պէս:

Ա. — Կեցի՛ք, երկրորդն ալ կրկնենք: Կշռելի նիւթին հիւլիներն առկաիս են նիւթական անկշռելի միջավայրի մը մեջ, որ եթերն է, եւ որ կարօղ է շարժման մեջ դրուիլ կշռելի հիւլիներէն եւ ինքն ալ

իր կարգին յառաջ բերել կշռելի հիշիկներու շար-
ժումն :

Հ. — Հիմայ, ես այն հասկցայ թէ ձեր տիե-
զերքը երկու բանով կը կենայ. նիւթ եւ երկր: Ա-
նառակ տղոց պէս՝ այդ երկու բաներն երբեք հան-
դարտութիւն չունին. իրար կը շարժեն, կը շար-
ժին. վերջապէս, ինչպէս որ անգամ մը ըսիք, տիե-
զերաց ամենամեծ օրէնքն է շարժում: Ինչպէս ձեր
ամենէն մեծ յատկութիւնը մեկամաղձութիւնն է,
նիւթերուն ալ ամենէն մեծ յատկութիւնը շարժա-
կանութիւնն ըլլալու է:

Ա. — Նիւթին էական յատկութիւնք (pro-
priétés essentielles) երեքի կը վերածուին. Տարա-
ծութիւն (étendue), այսինքն անջրպետին մէկ որոշ-
եալ մասը գրաւելու յատկութիւն. Անքափանցիւ-
թիւն (impénétrabilité), այսինքն այն յատկութիւնն՝
որով անջրպետին մարմնով մը գրաւեալ մասը չը
կրնար միանգամայն ուրիշ մարմինէ մը գրաւուիլ.
Շարժականութիւն (mobilité), այսինքն այն յատկու-
թիւնը զոր կշռելի հիւլէներն եւ եթերն ունին՝ ա-
նընդհատ տեղ փոխելու. Ինչ որ յառաջ կը բերէ
հիւլէներու անընդհատ գործողութիւն մ'իրարու
վրայ եւ եթերին վրայ, եւ եթերին՝ հիւլէներու
վրայ:

Հ. — Նիւթին այդ յատկութեանց մէջէն կ'ըմ-
բռնեմ տարածութիւնը. հարկաւ մարմին մը տեղ մը
պիտի գրաւէ. մարդս մեռնելէն ետքն ալ տեղ մը
կը գրաւէ գերեզմանատան մէջ՝ որովհետեւ իրեն
վրայ քար մը կը դնեն...

Ա. — Միայն քա՞րն է տեղ գրաւողը. մարդոյն
ոսկերք հողին մէջ տեղ մը չէ՞ն գրաւեր:

Հ. — Կը գրաւեն անշուշտ, բայց հողին տակին համար կրնանք ըսել անջրպէս կամ միջոց:

Ս. — Հարկաւ. միթէ չըսի՞նք թէ նիւթն անջրպետին մէջ է: Արդ, հողն ալ, երկիրն ալ միթէ նիւթ չէ. մակերեւոյթն ըլլայ կամ ծոցն ըլլայ հողին, ամեն կողմն ալ անջրպետին մէջ է:

Հ. — Հասկցայ: Բայց նիւթին երկրորդ յատկութիւնն ի՞նչպէս կը բացատրէք. անբաժանցկո՞րթիւնը: Ես կաղամար մը ունէի, մեկանը կը ծծէր. մեկան չէի կրնար օգտեցնել: Հողին վրայ անծրեւ կու գայ, հողը կը ծծէ: Հապա ջուրն ու ապակին թափանցիկ չեն. լոյսը չանցնի՞ր ապակիին մէջէն. մեր պատկերը ջուրին մէջ չի՞ ցոլանար: Հոս կարծեմ թէ սխալմունք մը կայ...:

Ս. — Երեւոյթն յաճախ զմեզ կը մոլորեցնէ: Մարմին մը՝ միջոցին մէջ մէկ տեղ մը միայն կրնայ գրաւել. երբ ուրիշ մարմին մը գայ գրաւել նոյն մարմնոյն տեղն, ասի տեղի կու տայ, տեղ կը փոխէ: Սա ելակները մարմին են, այնպէս չէ. սա գաւաթին մէջի ջուրն ալ նմանապէս. Ահա մէկ, երկուք, երեք ելակ գաւաթին մէջ նետեցի. ջուրը բարձրացաւ գաւաթին մէջ. ինչո՞ւ. որովհետեւ ջուրը՝ գաւաթին յատակն իր գրաւած տեղն ելակներուն տուաւ: Հիմայ դուք կ'ըսէք թէ, այս գաւաթ մը ջուրը հողին վրան երբ վաթեմ, ջուրը հողին տեղը կը բռնէ՝ առանց հողը բարձրանալու: Ատոր բացատրութիւնը շատ գիւրին է. նիւթին քանակութիւնը կայ, որ իր զանգուածը (masse) կը կոչուի. եւ անջրպետութիւնը կայ՝ որ կը կոչուի ծաւալը (volume). Արդ, մարմնոյ մը զանգուածն իր բռնած բոլոր ծաւալը չը լեցնէր. մարմնոյն մէջ

փոքր կամ մեծ միջոցներ կան՝ օդով լեցուն՝ որք ծակօթիք (pores) կը կոչուին...

Հ. — Այո՛, այդ ծակերը կան երբեմն մարմնոյ մէջ...

Ա. — Դուք պարզ աչօք տեսած ծակերնուդ վրայ կը խօսիք. պարզ աչօք անտեսանելի ծակոտիք ալ կան: Մարդո՛ւ, երբ այդ ծակերու գոյութեան անգէտ է, կը զարմանայ: Դուք այլ եւս երեւոյթէն չը պիտի մոլորիք. դուք այժմ գիտէք թէ ձեր կաղամարին մեկանը, հողին վրայ ինկած անձրեւը նամ վաթուած ջուրն ինչ կ'ըլլան. դուք գիտէք որ երբ գամ մը գամեմ փայտին վրայ, գամը փայտին տեղը չբռներ, այլ մէկդի կ'ընէ փայտային նեարդներն եւ անոնց տեղը կը բռնէ. դուք գիտէք որ օդին մէջ տարածուած չոգին, ջուրին մէջ հալած չաքարն ինչ կ'ըլլան. հալեցնող մարմնոյն մասնիկներն իրենց միջոցներուն մէջ տեղ կու տան հալած մարմնոյն մասնիկներուն: Այո է ահա մարմնոց անքափասցկութիւնը կամ ընդդիմահարութիւնը: Կրնանք ըսել թէ մարմիններն երկու ծաւալ ունին, մին երեւութական, միւսն իրական. երեւոյթական ծաւալը (volume apparent) տարածութեան այն մասն է զոր մարմին մը կը գրաւէ. իսկ իրական ծաւալն (volume réel) այն է, զոր մարմին մը պիտի գրաւէր, եթէ իր բոլոր ծակոտիք ջնջուէին եւ այդ մարմինը բազկացնօղ տարերք չարայարեալ ամբողջութիւն մը կազմէին. միջամասնկային անջրպետից ծաւալք կրնան մասնկաց (molécules) ծաւալներէն իսկ շատ վեր ըլլալ: Կը տեսնէք, եւ դեռ պիտի տեսնէք, թէ առերեւոյթ տիեզերքն որքան տարբեր է իրական տիեզերքէն: Գիտութիւնն՝ իրականին ծանօթութիւնն է:

Հ. — Նիւթը այս երեք էական յատկութիւններէն զատ ուրիշ յատկութիւն չունի՞:

Ա. — Ունի: Սակայն ասոնք հսկան յասկորթիւններ կը կոչուին, որովհետեւ առանց անոնց անհնար է ըմբռնել նիւթին գոյութիւնը: Նիւթին միւս ընդհանուր յատկութիւնք էական չեն, որովհետեւ կրնանք ըմբռնել գոյութիւնն այնպիսի մարմնոց՝ որք զուրկ ըլլային այդ յատկութիւններէն:

Հ. — Որո՞նք են նիւթին միւս յատկութիւնները:

Ա. — Բաժանականութիւն, ծակոտութիւն, ճնշականութիւն, առաձգութիւն: Մակոսութեան (porosité) վրայ խօսեցանք արդէն:

Հ. — Ո՛չ. դուք խօսեցաք միայն տարածականութեան, ընդդիմահարութեան ու շարժականութեան վրայ:

Ա. — Բայց երբ ըսի թէ մարմինները ծակոտիք ունին, որք օգուով լեցուցն են...

Հ. — Այո՛, այո՛. մարմնոց՝ ծակոտիք ունենալու յատկութիւնը ծակոտութիւնն է: Ի՛նչ, սակայն դուրսէն նայելով մարդ կ'ըսէ որ մուկի ծակերէն զատ ծակ չի կայ. բայց մեր մարմինը ծակոտիքներով լեցուցն է, տիեզերքը ծակոտիքով լեցուցն է. մուկին աներեւութացած ծակը կը տեսնենք, բայց չենք տեսներ չողիին եւ օդին աներեւութացած ծակերը: Կուռքերուն նման ենք. աչք ունինք ու չենք տեսներ:

Ա. — Խօսինք նիւթին միւս յատկութեանց ալ վրայ: Բաժանականութիւնն (divisibilité) այն յատկութիւնն է, զոր ունին բոլոր մարմինք՝ որոշ մա-

սանց բաժնուեցլու : Բաժանականութիւնը տարածականութեան հետեւութիւնն է : Մարմնոց այս բաժանումը, թէեւ կարենայ շատ յառաջ տարուիլ, նիւթապէս անհուն չէ . կը կտաի հիւլէին , որ անոր բացարձակ սահմանն է :

Հ. — Արդարեւ այդ բաժանականութիւնը զարմանալի է . ժայռի կտոր մը կը փշրէ մարդ, եւ եթէ կրնայ՝ թո՛ղ համրէ այն փոշիի հատիկներն որոնք յառաջ եկան :

Ա. — Հապա՞ ջրոյ կաթիլին բաժանականութիւնը, ոսկիի թելերուն , բլադինին , կարմրաներկին , մուշկին բաժանականութիւնը , տարածականութիւնը :

Հ. — Ճնշականութիւնն ի՞նչ է :

Ա. — Ճնշականութիւնն (compressibilité) այն յատկութիւնն է զոր ունին բոլոր մարմինք՝ արտաքին ճնշման մը տակ կարենալ նուազելու ծաւալով : Մարմնոց այս յատկութիւնը կրնայ ծառայել ապացուցանելու մարմնոց ծակոտութիւնն , ոյր հետեւութիւնն է :

Հ. — Այնպէս է . սպունգը , օրինակի համար , շատ մը ծակտիք ունի . ձեռքիս մէջ ճնշուելով կը պղտիկնայ : Եթէ ծակտիք չունենար , չը պիտի ճնշուէր :

Ա. — Է՛ , կրնա՞ք ըսել թէ ամենէն աւելի ճնշական մարմիններն որո՞նք են :

Հ. — Զուրը ամենէն աւելի ճնշական ըլլալու է : Սպունգին ջուրը ինչպէ՞ս կը քամէ մարդ . . .

Ա. — Սպունգը ջուրին հետ կը չլիթէք . ջուրն աւելի ծակտիք ունի թէ սպունգը :

Հ. — Հարկաւ սպունգը :

Ա. — Ամենէն աւելի ճնշական մարմինները կազերն են. ամենէն նուազ ճնշականներն՝ հեղուկները, ապա եւ ջուրը:

Հ. — Իրաւ շատ անգամ այսպիսի շփոթութիւններ կ'ընեմ. արդեօք որքան կը խնդաք վրաս. բայց շատ բանի ալ կրնամ կոր խելքս պառկեցնել, այնպէս չէ՞...

Ա. — Այո՛. խելքերնիդ հետըզհետէ աւելի պիտի պառկի. հետըզհետէ նուազ պիտի շփոթէք, հետըզհետէ աւելի յստակ պիտի տեսնէք: Հիմայ տեսնեմ կրնա՞ք ըսել թէ առաճութիւնն (*élasticité*) ինչ է:

Հ. — Առաճութիւնն, Առաճիգ շարքիցի ըսել չէ՞. այսինքն բան մը որ կ'երկնայ ու կը կարճնայ, կը նեղնայ ու կը լայնայ: Ըսեմ ուրեմն. Առաճութիւնն այն յատկութիւնն է, զոր ունին մարմիններն՝ երկնալու ու կարճնալու:

Ա. — Գիտութեան սահմանն ես կրկնեմ ու դուք ջանացէք միտք պահել: Առաճութիւնն այն յատկութիւնն է, որով բոլոր մարմինք կը ձգտին վերստին առնուլ իրենց նախնական ծաւալն ու վիճակն, երբ ճնշումը դադրի:

Հ. — Ատի բոլորովին տարբեր լեզու մ'է. ես երեք հազար տարի մտածէի, դարձեալ չը պիտի կրնայի այդպէս սահման մը գտնել:

Ա. — Մարդկային միտքն, արդարեւ, հազարաւոր ամաց զարգացմանէ յետոյ միայն կրցած է դատել այնպէս որպէս այսօր կը դատէ. եւ մարդկային լեզուն հազարաւոր ամաց զարգացմանէ յետոյ կարող է բանաձեւել որպէս այսօր կը բանաձեւէ:

Հ. — Որո՞նք են ամենէն առաճգական մարմինները :

Ա. — Կազերն ու հեղուկները կատարեալպէս առաճգական մարմիններ են . հաստատուն մարմինք չունին կատարեալ առաճողութիւն :

Հ. — Կաստիկը չէ՞ ամենէն առաճգական մարմինը :

Ա. — Յայտնեցինք թէ ո՞րք են կատարեալպէս առաճիւք մարմինք : Մարմնոց այս յատկութիւնն , որ յոյժ ակներեւ է փղոսկրին , մարմարին , պողպատին , արաբախէժին մէջ , հազիւ գտալի է պարբար մարմնոց , կնքամոմին ու կապարին մէջ :

Հ. — Ձեռմ ուղեր որ աւելի խօսեցնել տամ ձեզ այսօր : Խօսքերը բերներնուդ կը թափթփին կոր արդէն : Ես կը յուսայի որ աւելի ոգեւորութեամբ կը խօսիք՝ ուրիշ ատենի նման : Աչքերնիդ սա գրքին վրայ է , սա ոսկեղօծ գրքին : Ոսկեղօծ ծածկոյթին տակ ինչ մթութիւն կայ արդեօք : Լօրտ Պայրըն , ըսիք : Ա՛խ , ձգեցէք , բարեկամ , ձգեցէք այդ յուսահատ մարդոց գիրքերը , այդ յուսահատական գաղափարները : Ամուսնացէ՛ք . հեզիկ նազիկ աղջիկ մը առէ՛ք՝ որ ձեր փափուկ սիրտը չը վիրաւորէ , որ կեանքը ձեզի քաղցրացնէ , որ ձեզի համար ճշմարիտ պահապան հրեշտակ մ'ըլլայ : Ձե՛ք ճանչնար այնպիսի մէկը . . . : Ձեր այնքան սէրերուն մէջ նախասիրութիւն մը չունի՞ք . . . : Անցեալ օր շնորհագեղ հանձարեղ աղջիկ մը կ'ըսէր . « Ամուրի բանաստեղծներն ռեւէ կերպիւ ինքզինքնին սպաննած են . իսկ ամուսնացեալը ընդհանրապէս հասած են ծերութեան . կ'ինն է ուրեմն որ բանաստեղծն անձնասպանութենէ կ'ազատէ : » Ահաւասիկ

խօսք մը, որ մեծ Դհեղինակի մ'արժանի գեղեցիկ
ու խորին մտածում մ'է։ Ահաւասիկ խօսք մը, որ
ձեզ համար յօրինուած է, որ ձեզ ուղղուած է
գոգցես...։

ՄԱՏՆՈՑԻՆ ՄԷՁ ԻՆՁ ԿԱՐ⁽¹⁾

(Սերն իննեւսանետորդ դարու մեջ)

Զ.

«Այսպէս կ'անցնէր կեանքս, նուրանիւ՜. հին
մարտիրոսուհիներէն նուա՞ղ կը տառապէի, նուա՞ղ
կը տանջուէի միթէ։ Կեանքիս այս չըջանը պիտի
փակուէր մօտ ժամանակէն. բայց իմ տառապանքս,
բայց իմ տանջանքս կենացս հետ միայն պիտի վախ-
ճանէին...։ — Մօրաքրոյս տունն ինձ աղջկտես
եկան՝ հակառակ ընդդիմութեանս։ Երեկոյին մօ-
րաքեռորդիս ինձ ոտանաւոր մը կարգաց։ Ա՛խ,
ինէ աւելի, ինէ աւելի թերեւս կը տառապէր
ինք. երկուքս ալ մեռելի պէս տփռոյն էինք։ Ի՞նչ
էր, ի՞նչ կ'ուզէր այդ երիտասարդը։ Սիրե՛նք ու
Տառապի՛նք, զայս կ'ուզէր. կ'ուզէր ալ որ ամուս-
նանամ։ Գէորգ ա՛լ չէր այցելեր. ես ալ չէի հա-
մարձակեր հարցնել։ Օր մը որ մօրաքեռորդիս Պօ-
լիս իջած էր, իր խցիկն առանձնացայ՝ լալու հա-
մար, որովհետեւ մայրս ու մօրաքրոյս միաբան զիս
յանդիմանած էին իմ ընթացքիս համար. յայտնե-
ցին թէ պիտի հարկադրուէին զիս բռնի ամուսնա-

(¹) Շար. եւ վերջ։

ցնեւ, եթէ անգամ մ'ալ մերժէի: Վանդակը բացի-
թռչունս հոն չէր, այլ իր գիրերը մէջն էին. նո-
րէն կարդացի այն արտասուածութեամբ բանաստեղ-
ծութիւնները...: Յետոյ գրասեղանին վրայ բաց
նամակ մը տեսայ, Մարտիրոսայէն գրուած, եւ գի-
րը՝ մատնոցին հանելուկին գիրն էր: Գէորգ Եւ-
րոպա էր: Բայց ի՞նչպէս, ի՞նչ առթիւ գացած էր.
անշուշտ նոյն վայրկեանին պիտի խմանայի, եթէ նա-
մակն ընթեռնուի: Բայց միթէ ներելի էր. վարա-
նեցայ: Մտածեցի սակայն թէ նամակը բաց էր,
սենեակին դուռը բաց ձգուած էր, եւ թերեւս մո-
րաքեւորդիս գիտմամբ դուրս թողած էր նամակն
որպէս զի պարունակութեանը ծանօթանայի: Այնու-
հետեւ, միթէ նոյն չէ՞նք՝ մորաքեւորդիս եւ ես.
իրեն եղածը միթէ իմա ալ չէ՞ր...: Ես՝ իրեն վիզ-
դօսիւմն էի, ես իր կեանքն եւ իր մահն էի՝ ի՞ր
իսկ խօսքերով: Այո՛, կրնամ կարդալ, պէտք է որ
կարդամ Գէորգին նամակը:

Ամենապիւրելի բարեկամ,

Առաջին թղթատարով՝ որ կը մեկնի՝ կը գրեմ
քեզ: Քանի՛ նամակ գրեցի այսօր, ծնօղացս, ազ-
գականաց, բարեկամաց. ամենէն վերջը կը գրեմ
քեզ. այլ կրնամ ըսել թէ բան մը չը գրեցի միւս-
ներուն, եւ ամեն բան կը գրեմ քեզ: Երբ բաժ-
նուեցանք իրարմէ շոգենաւուն մէջ, երբ ձեր մա-
կոյկն անհետ եղաւ, խցիկս առանձնացայ, եւ բա-
ցի յուշատետրը՝ զոր գրպանս դրիւ փափուկ ձե-
ռամբ. յուշէր ու տպաւորութիւններ հոն գրելու
համար. ոչ. համբուրելու համար զայն, համբուրելու
համար եռանդագին: Համբուրեցի. ապա բացի:

« Յիշեա՛ զիս... » այս երկու բառերը կարդացի : Բայց բառերէն աւելի կետերը կարդացի . ինչեր դրած էիր այդ կետերուն մէջ : Դրպանս դրի տետրակն ու վեր ելայ . չոգենաւը կը մեկնէր . չեմ կրնար բացատրել թէ ինչ զգացի այն պահուն . նաւագետին պիտի պոռայի , թերեւս իսկ պոռացի , « Զիս դուրս հանէ՛ , զիս դուրս հանէ՛ . հայրենիքէս չեմ կրնար հեռանալ ես : » Շոգենաւը շարժեցաւ , սիրտս աւելի շարժեցաւ : Դիտես ինչի՞ կը բաղդատեմ ես այս տալաւորութիւնը . — դադաղին մէջ են դրեր քեզ . սիրելիներդ մօտդ են , այլ չես կրնար գրկել , չես կրնար տեսնել զիրենք : Հետըհհետէ կը թմրիս , քունը կը հասնի : Առտուն տալաւորութիւնը տարբեր է . յուզումդ նուազ է . նոր երկիր կը տեսնես , նոր առարկաներ , որոնք կը գրաւեն կը գերեն ուշդ , մինչեւ որ զարթնու յուշդ ալ : կը զարթնու յճշդ , կը բանաս յուշատետրդ եւ կը կարդաս . « Յիշեա՛ զիս... » : Եւ կը թուի քեզ այս ծայնին՝ մէջէն ուրիշ ձայն մը լսել , քնարի ձայն մը... :

Ամեն բան գիտես դու , բարեկամ . գիտես իմ անսահման սէրս մօրաքեռդատերդ համար . գիտես այն զոհողութիւնը՝ զոր իրեն համար ըրի , թողլով՝ ինձ սիրելի ուսուցչական ասպարէզն եւ մանեւ լով՝ առեւտրական ասպարէզին մէջ , ուր կրնամ դիրք մ'ունենալ , ուր կրնամ վիզդօռիային ձեռքը խնդրել : Դու քաջ գիտես այս ամէնը , թէեւ ցայսօր ոչինչ ուղղակի խոստովանեցայ քեզ : Դու գիտես . եւ իղձերս քու ձեռօքդ պիտի պսակուին... :

Արդէն նոր ասպարէզիս մէջ կրկինը կը շահիմ՝ դասատուութեամբ ձեռք բերածիս : Տէրս՝ յայտ է քեզ՝ զաւակ չունի եւ ինձ համար հայրական դորով

կը յայտնէ եւ իրօք կը տածէ : Յառաջիկայ գարնան
թերեւս . . . Վիգդօուիան իմս է . . . : Որքան հա-
մակրանք կը ցուցնէր ինձ : Որքան երջանիկ պիտի
ըլլամ, երբ զինքը կենացս ընկերուհի ունենամ :
Պատկերը չը համարձակեցայ քենէ խնդրել բերնով .
բայց ահա գրովս կը խնդրեմ, եւ զայն սրտիս վրայ
պիտի կրեմ, ինչպէս զինքը սրտիս մէջ յաւիտեան :

Կ'երեւի թէ գեղեցիկ քաղաք մ'է Մարսիլիան,
թագուհի՝ որու գլուխը կապոյտին մէջ եւ ոտքն
ալ կապոյտին մէջ է . կ'երեւի կ'ըսեմ, որովհետեւ
բոլորովին Վիգդօուիանով գրաւուած եմ, եւ չեմ
կրնար բան մը տեսնել որոշ ու դատել : Գանձակէ-
ռէն աւելի կը սիրեմ՝ Գանձակեռէն սկսող այն ե-
րեք ճամբաներն, որոնց մին Լօնշանի պալատը կտմ
թանգարանը կը տանի, միւսը Ժօլիէդ՝ նաւամա-
տոցը, եւ երրորդը՝ Բռատո : Բռատոն աննման է .
թերեւս ինձ այնպէս թուեցաւ՝ Մօնդե-Քրիստոյի
կոնսը կարգացած ըլլալուս համար . Շադօ-տ'ի-
ֆէն Բռատո լուսեղէն կամուրջ մը ձգուած էր՝ ո-
րուն վրայէն կ'երթեւեկեն անըջային էակներ, էտ-
մօն Տանդէս, Մ'երսէտէս եւ հեղահամբոյրն հրեշ-
տակաբոյրն այն Հայտէ : Եւ գիտե՞ս, Վիգդօուիան
որքան կը նմանի Հայտէին : Օր մը զայդ իրեն պի-
տի ըսէի, երբ առանձին մնացինք ձեր պարտիզի
հովանեակին մէջ . եւ սակայն բա՛ռ մը չը կրցինք
արտասանել, թէ եւ հազար ու բիւր հրեղէն խօս-
քեր կ'այրէին չրթունքներս : Այն օրն էր ուր, չա-
րածձի՛, զգացուցիր մեզ թէ մեր սէրն անծանօթ
չէր քեզ, եւ իսկոյն վրան ծածկեցիր . այն օր, ուր
զինքը վշտացուցիր՝ մարդը սառսն կոչելով, անմեղ
մանկան ուրախութիւնը քուսակսն անուանելով

եւ մանաւանդ շատախորտ քեմե յորդեալ համարելով՝ Պօտըլէօի հետ։ Ա՛հ, եթէ ես այնպիսի մօրաքեռաղջիկ մ'ունենայի, կը պաշտէի զայն։ Դու, մարդատեաց, կնատեաց, բայց մարդերէն ու կիներէն սիրուած ու փնտռուած բիւրանոն ու բիւրահոգի էակ, զոր՝ ներէ ինձ ըսել՝ դեռ չեմ ձանջցած, դեռ չեմ հասկցած կատարելապէս, դու ի՛նչ ալ ըլլաս, դիք կամ դեւ, դո՛ւ պիտի պսակես իմ իղձս։ Դու ինձ պիտի տաս Վիգդօուիան...։

Կ'ողջագուրեմ զքեզ անհուն սիրով։ Լուսանկարը չը պիտի մոռնաս։

Բոյդ յաւէտ

Գէորգ

Է.

Ինչպէ՞ս մերժէի Գէորդին ձեռքը. ինչպէ՞ս ընդունէի զայն։ Հէգ երիտասարդը չը գիտէր թէ մահու չափ կը սիրէի մօրաքեռորդիս։ Ոորհեցայ, խորհեցայ, խորհեցայ. կարծես թէ դար մը խորհեցայ, դար մը ապրեցայ։ Ինձ կը մնար երկու բանի մէջէն մին ընտրել. կամ ինքզինքս սպաննել որպէս զի ծնողացս յորդորներէն ու յանդիմանութիւններէն ազատէի, կամ Գէորդն առնել։ Որոշումս ըրի. Գէորդը պիտի առնէի, քանի որ մօրաքեռորդւոյս, աւանդ, չը պիտի թաւեի...։

Ը.

«Երեկոյին ժպիտով մը ներս մտաւ Հնդիկը — մօրաքեռորդիս այսպէս կը կոչէին, Նուրանիւն։» — Բայց... այդ անունն ի՞նչ յիշեցուց քեզ. ինչո՞ւ դեղնեցար, քոյր իմ...» — «Ոչինչ. չարունակէ պատմութիւնդ...» — «Ես ալ ժպտեցայ. իր ժը-

պիտն անշուշտ կը նշանակէր՝ Այսօր կարդացիր Գեորգին նամակը՝ զոր դիտարկեալ քաց քողուցի գրասեղանին վրայ։ Իմ ժպիտս ալ, իմ դառնագոյն ժպիտս ալ կը նշանակէր Կարդացի եւ որոշումս ըրի. ուրախացիր. սգսեցնար ինե . . . : Հնդիկը խորին տրտմութեան մը մէջ ինկաւ այն կեղծ ժպիտէն յետոյ։ Ամենքն ալ իրեն պէս ստէպ ստէպ երեսս կը նայէին։ Ա՛հ, դար մը ապրած էի այն օր, այո՛ . դիմացս բացատրութիւնն, երեսիս դեղնութիւնը վրդովիչ էր անշուշտ։ Վերջապէս մայրս ըսաւ թէ պէտք էր բժշկին նորէն ցուցնել զիս, եւ թէ այն տեղի օդը նպաստած չէր առողջութեանս։

Թ .

Տուն դացինք։ Պառկեցայ։ Բժիշկն եկաւ, անիծեալ բժիշկը՝ որուն ձեռացը մէջ կը զգայի իր մտերմին՝ մօրաքեռորդւոյս հուրը։ Այս անգամ ալ բժշկուեցայ՝ ճարտար դարմանատարութեան շնորհիւ։

Ժ .

Եւ դարնան ամուսնացայ . . . Գէորգին հետ, աւելորդ է ըսել։

ՓԱ .

Աւա՛ղ, դժբաղդութիւն մ'ունէի. գիշերախօս էի։ Գիշեր մը քնոյս մէջ կը խօսէի մօրաքեռորդւոյս հետ, որ առանց հրաժեշտի մեկնած էր Հընդկաստան՝ ամուսնութեանս նախորդ օրը։ Ամուսինս արթուն էր . ամեն բան իմացած էր։ Ես Տէգալմօնայի չափ մեղապարտ չէի, եւ Գէորգը՝ Օթէլլոյի նման դառն չը վերցուց վրաս . այլ իւր մահաախուր

դէմքն , առաւօտուն , դաշոյնի մը նման էր՝ կեանքիս վրայ բացուած : Շատ անգամ կը մոռնայ այն գիշերախօսութիւնն եւ ուրիշներ՝ որք անշուշտ պատահած են . բայց երբ յիշէ , կը տխրի . . . : Ի՞նչ է դաշոյնը՝ դարձեալ կ'ըսեմ՝ սիրած ամուսնոյդ սղատխուր դէմքին քով : Կը տխրի . սակայն բան մը չը խօսիր . ակնարկութիւն իսկ չընենք մեր սիրոյն ընդ մօրաքեռորդւոյս : Այս թուղթերն անշուշտ կարգացած չէ . բայց եթէ կարգայ , աղէկ չէ . խորհուրդ մը տո՛ւր ինձ , ի՞նչ ընեմ , Նուրանիա՛ : Երբ առանձին ըլլամ , կը բանամ գաղտադարանս ու կը կարգամ . կեանքս այս թուղթերո՛ւն մէջ է . . . : Երէկ ըսիր թէ հեռու տեղ պիտի երթաս . եւ ես բացի նորէն սիրոյ պահարանը՝ վերջին անգամ մ'ալ զայն կարգալու ու քու ձեռօքդ զայն . . . ջնջել տալու համար : Ալ ինչպէ՞ս պահեմ . վաղը գաւակ պիտի ունենամ , վաղը մայր պիտի ըլլամ , Նուրանիա՛ . . . : Պէտք է որ ուրանամ հին կեանքս . . . : Խորհուրդ տուր . . . Ի՞նչ ընեմ . . . : »

ԺԲ .

Երբ Վիգդօուիս պատմութիւնը կ'ընէր կամ իր կեանքին վէպը կը պատմէր , ես իմ մտացս մէջ յաջորդաբար կը դատապարտէի եւ կ'արդարացնէի Հնդկիկը : Բայց վերջապէս դատապարտութեան նժարն աւելի ծանրացաւ , եւ՝ բոլոր ցասումս միակ բառի մը մէջ ամփոփելով՝ գոչեցի . « Զնջէ՛ » : Բոլոր անդամներս կը դողային , եւ Վիգդօուիան ինձ կը նայէր՝ յապուշ կըթած : Կրկնեցի . « Զնջէ՛ » : Այո՛ , ես պիտի վառեմ վառարանը , եւ իմ ձեռօքս պիտի այրեմ քու թուղթերուդ հետ այն թուղթերն ալ զոր

ինձ գրած է, երբ հոս՝ այս տան մէջ՝ կը բնակէր, եւ թերեւս հոս՝ նստած տեղդ՝ կը նստէր ու կը գրէր...»

Վիգդօուիա ոտքի ելաւ մեքենաբար, եւ յիշողութիւնն ամիտիելով ըսաւ. «Այո՛, քանի մ'ամիս եկաւ բնակիլ այս գիւղը, երբ մօրս տունն էի: Տեղ մը չէր կրնար կենալ արդէն երկար ժամանակ. եթէ Եւրոպա չերթար, Պօլսոյ մէջ կը պտըտէր, Բերա, Բրինքիրօ, Պիւյիւքաէրէ, Պէշկիթաշ, Գատըքէօյ, Իւսկիւտար...: Քեզ նամակ գրած է. ինչ գրած է. չուտ, ըսէ՛, Վիգդօուիա...: Բայց դուն ալ իրեն գրած ես. կը յիշեմ... սնտուկին մէջ պահարաններ կային, որոնց վրայի հասցէներն էրիկ մարդու գիր չէին. շատ կիներ, շատ աղջիկներ գրած են իրեն. ինք ալ աւելի գրած է... եւ ես խենդ էի, որ կը պաշտէի գիրքը...: Բայց ինչ գրած է քեզ, Նուրանիա» — «Ինչ որ չէ գրած քեզի. այո՛, կը հաւանիմ, կը հաւատամ որ զքեզ ամէն էակէ վեր սիրած է...: Ա՛հ, այո՛. կը հաւատամ. բայց դարձեալ քու մօրաքեւորդիդ հրէշ մ'է՛ ներէ ինձ ըսել...» — «Թերեւս... սակայն ես չեմ կրնար դատապարտել զայն. ինձ ըսաւ ինք թէ սէրը կը սիրէ, թէ մահը կը փնտռէ. զիս չը խաբեց...» — «Զիս ալ չխաբեց, բայց ինչո՞ւ չթողուց որ մեր սիրտը նուիրէինք անոր որ սէրը չը պիտի սիրէր, այլ զմեզ, զմեզ միայն պիտի սիրէր...» — «Երբեք արդիւնց զմեզ, Նուրանիա. ինք ուրիշ մահկանացուէ մ'աւելի հրապոյր ունէր, ինչպէս ամեն ճշմարիտ սատանայ. մենք այդ հրապուրանաց չը կրցանք դիմադրել, եւ դժբաղդ եղանք.» — «Դժբաղդ դուն եղար. ես այս վայրկենէս կը

մոռնամ զինքը, եւ երջանիկ եմ. գոթաղդ դուն եղար, որ դեռ կը սիրես հրէ՛չը, որ դեռ չես կրնար դատապարտել ոճրագործը. գոթաղդ եղար եւ գոթաղդ ըրիր ընտիր երիտասարդ մը, ամուսինդ...» — « Բայց եթէ ես, Նուրանիա՛, եթէ ես ինքզինքս սպաննէի՝ չամուսնանալու համար, զիս ո՞վ պիտի գովէր. ո՞վ չը պիտի անիծէր զիս՝ հօրս ու մօրս ողբն ու կոծը լսելով. եթէ այսօր թուղթերուն հետ ինքզինքս կրակը նետեմ, ո՞վ չը պիտի այպանէ, ո՞վ չը պիտի դատապարտէ զիս. եւ միթէ՛ ամուսինս աւելի՞ երջանիկ պիտի ըլլայ, ամուսինս՝ որ աստուածուհւոյ պէս զիս կը պաշտէ. կը մտմտն...» — « Աստուած չընէ՛ որ քու մահդ տեսնեմ. այլ այդպիսի ոճրագործութեան մը պատասխանատուն մօրաքեռորդիդ է, Հնդիկն է, անիծեալն է...» — « Անիծեալ՝ կ'ընդունիմ. բայց ո՞վ աւելի յանցաւոր է, անիծուօղը թէ անիծօղը; եւ ըսէ՛, Նուրանիա՛, ո՞վ անիծած է մօրաքեռորդիս: Աւելի պաղ արեամբ դատենք. Հնդիկն Հայ ընկերութեան արգի զարգացեալ վիճակին արդիւնքն է. եւ, եթէ գրէր, Հայ ընկերութեան վրայ լիտադարձաբար պիտի ներգործէր. Հնդիկն ի մի անձ ամբողջաբար մարդկային ընկերութիւնն է՝ իւր ներհակ ձգտումներով, իւր դիւային ու նոյնքան ալ հրեշտակային միտումներով, իւր անյագ մտօքն եւ անծեր սրտով, իւր ծագման եւ իւր վախճանին ամենամեծ անողոք խնդիրներով յարաժամ յուզուած, սիրով արբշխու միշտ սիրոյ ծարաւի: Այժմ հեռու է մենէ, հեռու յաւիտեան, աւաղ... Մօրաքեռորդիս Հնդկաստան է, եւ ա՛յլ չը պիտի գայ. եւ թերեւս մահը՝ որուն յաւէտ կը ցանկար՝ գտաւ

զայն արդէն Մահը...» — «Է՛, Վիգդօրիա՛, ինքզինքդ ժողվէ՛. այդ լի՛նչ լաց է, տղս՛յ ես. իրիկուն եղաւ, հիմայ ամուսինդ կու գայ...» — «Մօրաքեռորդիս մեռաւ, Հնդիկն ոչ եւս է...: Բայց Հայ ընկերութիւնը հոն չէ՞, մարդկութիւնն հոն չէ՞...: Մարդը զարգացումէ զարգացում, այսինքն տըրտմութենէ տրտմութիւն պիտի երթայ. ցոյց տուր ինձ դար մը՝ ուր մարդկութիւնն աւելի յառաջացած ըլլայ, եւ ցոյց տուր ինձ դար մը՝ ուր մարդկութիւնն աւելի տառապեալ ըլլայ...: Եւ տառապանքն արդի կենաց պայմանն է. ամենէն աւելի տառապեալներն ամենէն աւելի կը յարին կենաց. չրթամբք զմահ կը կոչեն, այլ երբ մահը մօտենայ, երբ նախազգացուի գերեզմանին ցուրտ հանգիստը, մեր աչքին յայնժամ պիտի երեւնայ ՏՍՈՒԱՊԱՆՔԻՆ որ հորիզոնին վրայ պիտի տարածէ իւր մութ թեւերն անսահման, ուր պիտի յիայլին մեր արցունքներէն կազմուած այն կենդանի մարդարիտները...»

ԺԳ.

Եւ Վիգդօրիա թուղթերը ժողվեց, գաղտադարանին մէջ դրաւ, դուռը զարնուեցաւ: Աչքերնիս զմեզ պիտի մատնէին. սեղանին վրայ դուռած փրանսերէն գիրք մը բացի՝ ենթադրելով թէ նոր վիպասանութիւն մ'էր: Տ. Մարգարեան զուարթ դիմօք ողջունեց զմեզ. յետոյ, մեր աչքերուն նախելով, «Երեւակայական էակներու կը համակրիք եւ անոնց դժբաղդութեանը վրայ կ'արտասուէք.» ըսաւ. «Գրքատան բանալին պիտի պահեմ, Վիգդօրիա՛» — «Քու հանած գիրքդ է» դիտողու-

Թիւն ըրաւ մեքենարար Տիկին Մարգարեան . Տան-
դէն է : » — « Ուրեմն դատապարտեալ հոգիներու
վրայ լացիք . անոնց մէջ ազգական կամ սիրակաշն
ունիք . Տեսնենք ո՞ր երգը կը կարդայիք . Զոռա-
յիստ եղ Բաօջօ Տէ Ռեմիկի . . . »

Ի՞նչ գէշ տեղ բացած էի , Մեւանիւ . դժոխոց օր
մը անցուցինք , ու դժոխոց էջ մը բացած էի : Մթնցաւ
երկտասարգին ճակատը . մահուան նման տժգոյն ,
մարմարին նման ցուրտ ու լուռ , գնաց Թիկնաթոռի
մը վըրայ ինկաւ սենեակին ծայրը , դրան մօտ , ի՛բր
թէ հիւր մը ըլլար տան մէջ , ի՛բր թէ ակամայ թշնա-
մանք մը ըրած ըլլար տանտիկնոջ : Սիրտս մորմուքե-
ցաւ : Անգամ մ'ալ անիծեցի Հնդիկն , որ Թերեւս
պայտասկոի մը գրկաց մէջ մոռցած է բոլոր արեւակից
ու սրտակից բարեկամուհիներն : Անիծեցի , Մեւա-
նիւ , անիծեցի՝ արդար ըլլալու համար՝ այն գերա-
գոյն զօրութիւնն որ , Թերեւս անգիտակից , կը մղէ
մարդկութիւնն աղետալի՝ ճանապարհին մէջ . . . :

Եւ ահա քեզ զուարթ պատմութիւն մը : Ի՞նչ
հեզնութիւն էր որ ըրի , ծանուցանելով թէ խեղճ
պատմութեանդ ժողտարէն զուարթ պատմութիւն
մը պիտի ընէի քեզ : Ո՛հ , Բըռլանդիիդ պատմու-
թիւնն արդարեւ զուարթ է սոյն պատմութեան
քով , ոյր անձանց մէկն եղայ յանակնկալս . այս պատ-
մութեան քով , ուր մարդ չը խղճուիր , ուր մարդ
չը խենդենար , այլ ուր ամեն մարդ՝ խղճուողնե-
րու տանջանքին դատապարտուած առ յաւէտ՝
կ'երանէ խեղագարն . . . :

ՆՈՒՐԱՆԵՍԱ